

Értelmes megismerő vállalkozás-e a filozófia?

Megjegyzések Tózsér János tanulmányához

Tózsér János kitűnő tanulmányában arra a végkövetkeztetésre jut, hogy „a filozófia nem alkalmas (nem megbízható) módja a megismerésnek”, ezért azt javasolja, hogy keressünk filozófián kívüli értelmet a filozófia művelése számára. Tózsér érvelésében abból a közös tapasztalatból indul ki, hogy „a filozófia egyetlen területén sincs konszenzus”, kortárs filozófiai és filozófiatörténeti példák sorával erősíti meg ezt az állítását, s még azt a valószínűsíthető, ám igazolhatatlan hipotézist is megfogalmazza, hogy „soha nem fog születni olyan filozófiai elmélet, amelyet valamennyi (vagy legalábbis szinte valamennyi) filozófus elfogad”. Tózsér mindebből arra következtet, hogy mivel előre lehet tudni, hogy maximális kompetenciájú filozófusok is mindig egymást kizáró megoldási javaslatokat fognak hatékonyan védelmezni a többivel szemben, ezért a filozófiát nem lehet olyan megismerési módnak tekinteni, amely képes problémákat megoldani. Ha viszont erre képtelen, akkor nem is tekinthető alkalmas megismerési módnak.

Tózsér írásához korábbi vitánk szempontjából szeretnék hozzászólni. A vitát Tózsér Eszes Boldizsárral 2005-ben közösen írt cikke indította el,¹ ahol többek között azt állították, hogy az analitikus filozófia, melyet az „argumentatív racionalitás és maximális világosságra való törekvés jellemez” (Eszes–Tózsér 2005. 66), az egyetlen örököse a klasszikus filozófiának, amennyiben az analitikus filozófusok – ellentétben a kontinentális kollégáikkal – folytatják azt a problémamegoldó tevékenységet, mely Platón óta jellemzi a filozófiát. „Az analitikus filozófusok legnagyobb része úgy gondolja ugyanis, hogy ő személy szerint egy Platóntól induló párbeszéd részese, ugyanis végső soron ugyanazokkal a problémákkal foglalkozik, mint maga Platón, Descartes, Locke vagy Kant”, ezért „az analitikus filozófia az *egyetlen* olyan kortárs filozófiai mozgalom, amely a klasszi-

¹ Vö. többek között Eszes–Tózsér 2005, Schwendtner 2006, Ullmann 2006, Szummer 2006, Faragó Szabó 2007, Eszes–Tózsér 2007, Varga 2007, Faragó Szabó 2009.

kus filozófiai problémákkal abban az értelemben foglalkozik, hogy megoldást igyekszik találni rájuk” (Eszes–Tózsér 2005. 69).²

Akkori válaszomban vitattam a szerzőpáros alapvető feltételezését, mely szerint a filozófia lényege a problémamegoldásban lenne, amint ott megfogalmaztam: „teljes félreértés lenne, ha erre szűkítenénk a tevékenységüket: ők [a filozófusok – S. T.] nem problémamezőkön legelésztek, hanem a világ, az ember, a megismerés, a praxis stb. kérdéseit *összefüggésükben próbálták meg feltárni és értelmezni*. [...] A filozófusok által kidolgozott kérdésfeltevések nem tetszőlegeseek voltak, hanem égető szükségleteket fogalmaztak meg filozófiai módon, *az általuk feltett kérdéseknek tétje volt*” (Schwendtner 2006. 8). A konkrét történeti filozófiák nem problémahalmok, hanem az élettel összefüggő komplex, szellemi világot konstituáló építmények.

Ehhez hozzátettem még azt a hipotézisemet, hogy „a teljes filozófiák szükségszerűen töréspontokat, feszültségeket tartalmaznak, e töréspontok gyakran egy-egy összetett, ellentmondásokat tartalmazó fogalomban, annak sokértelmű használatában jelennek meg. [...] Egy, talán kissé meglepő matematikai példával tudnám e különbséget illusztrálni: képzeljünk el egy gömböt, amely teljes egészében hajas. Bizonyítható, hogy e gömbön a haját lehetetlen forgó vagy választék nélkül kifésülni. A teljes filozófia szerintem analóg helyzetben van, képtelenség anélkül kifejtteni teljes filozófiát, hogy töréspontok (a hasonlat szerint forgók vagy választékok) ne lépjenek fel” (Schwendtner 2006. 12). Ezzel szemben a mai analitikus filozófia normál tudományként, vagyis részkérdések elhatárolt kidolgozásaként működik, ezáltal próbálja a töréspontok felbukkanását elkerülni.

A következőkben meg szeretném mutatni, hogy Tózsér az itt vitatott cikkében jelentős darabokat átvesz az érveléséből, s ezt felhasználva jut arra a következtetésre, hogy az általa korábban favorizált problémamegoldó filozófiai tevékenység önmagában értelmetlen.³ E következtetéssel viszont nem értek egyet, azt gondolom, hogy Tózsér azért jut arra a tarthatatlan következtetésre, hogy a filozófia nem alkalmas módja a megismerésnek, illetve hogy a filozófia nem birtokolja a saját értelmét, mert több – véleményem szerint hibás – előfeltevésével még nem számolt le. A legfontosabb ilyen téves előfeltevés, hogy a filozófia egésze alapvetően problémamegoldó, más szóval: rejtvényfejtő tevékenység, a megismerési tevékenysége problémák helyes megoldásából áll

² Megjegyzendő, hogy Tózsér és Eszes már 2005-ben is jelzi, hogy „a kortárs analitikus filozófusok döntő hányada nem hiszi azt, hogy létezhet egy filozófiai probléma végérvényes, mindenki által elfogadható, mindenki számára megnyugtató megoldása” (Eszes–Tózsér 2005. 71). Ott azonban így folytatják a gondolatmenetüket: „Attól ugyanis, hogy nem léteznek végérvényes, mindenki számára megnyugtató megoldások a filozófiába, még létezhetnek jó és kevésbé jó, rossz és kevésbé rossz megoldások” (Eszes–Tózsér 2005. 71).

³ Szerinte „az egyetlen lehetőség, hogy a filozófia művelésének értelmessége mellett érvelj, annak kijelentése, hogy a filozófia művelésének valamilyen filozófián *kívüli* értelme van”.

– illetve állna, ha meg tudná a problémákat oldani. Ennek megfelelően Tózsér filozófia- és igazságfogalma is túlságosan korlátozott, ebből adódnak a téves következtetései.

Tózsér gondolatmenete azon az eddigi tapasztalaton, illetve jövőre vonatkozó intuíción alapul, hogy a filozófiai viták nem oldódnak meg, nincs konszenzus a filozófia egyetlen szegmensében sem; a szerző ugyanakkor kísérletet sem tesz arra, hogy válaszoljon arra a kérdésre, hogy milyen mélyebb oka van annak, hogy szükségszerű a disszenzus a filozófián belül. Saját filozófiaképéből és megfogalmazott feltételezéseiből ez egyáltalán nem világos, különösen az nem, hogy a kortárs analitikus filozófia miért nem képes konszenzusra jutni egyes problémák vonatkozásában. Feltételezem, hogy Tózsér továbbra is tartja azt a véleményét, hogy az analitikus filozófiát „argumentatív racionalitás és maximális világosságra való törekvés jellemzi” (Eszes–Tózsér 2005. 66), továbbá azt sem említi, hogy lemondott volna arról a nézetéről, hogy a filozófia problémamegoldás. Ezen előfeltevések mentén érthetetlennek tűnik a disszenzus: a filozófiai problémákat argumentatív racionalitással, igazságra törekvő kiváló elmék próbálják megoldani, miként lehetséges, hogy „episztemikusan egyenrangú és maximális kompetenciájú felek” nem képesek dűlőre jutni? Tózsérnek olyasmit kell előfeltételeznie a szükségszerű disszenzussal kapcsolatos meggyőződése érdekében, ami nincs összhangban a filozófia működéséről vallott elképzeléseivel. Ha a filozófia elsősorban tényleg problémák megoldásából állna, akkor teljesen érthetetlen lenne, hogy a legkiválóbb elmék több ezer év alatt egyetlen (!!!) problémát sem voltak képesek meggyőzően megoldani.

Azt gondolom, hogy Tózsér a disszenzussal kapcsolatos álláspontjával olyan előfeltevéseket hoz játékba, melyek egészen más filozófiafelfogásból származnak. E felfogás szerint a filozófia az egészet próbálja megragadni, továbbá önmagát, a saját tevékenységét, *a filozófiai megragadás feltételeit is tematizálja*, ezenfelül választ próbál adni az emberi praxist érintő kérdésekre is. Ezt azonban véges, történeti pozícióból igyekszik megvalósítani, ezért a létrehozott gondolati építmény szükségképpen töréspontokat tartalmaz. E filozófiafelfogásból már érthető, hogy miért szükségszerű a disszenzus. Ha ugyanis lehetséges lenne töréspontok fellépése nélkül teljes filozófiai elméletet kidolgozni, akkor a maximális kompetenciájú, világosan érvelő filozófusok kénytelenek lennének ezt respektálni, és konszenzus alakulna ki. Ha ugyanis ellentmondásmentes, az argumentációt, a stílust, az előfeltevéseket stb. érintő törések nélküli gondolati építménnyel kerül szembe egy kompetens és csak az igazság felé orientálódó filozófus, akkor is kénytelen elismerni ezeket a jellegzetességeket, ha esetleg feltételezné, hogy több teljes, törésmentes filozófiai elmélet is kidolgozható, bár ez utóbbi feltételezés rendkívül inplauzibilis.

Más szóval úgy tűnik, mintha Tózsér hallgatólagosan átvette volna a töréspontokkal kapcsolatos feltételezésemet, amennyiben ugyanis az a meggyőződése, hogy a filozófiát szükségképpen disszenzus jellemzi, szerintem azt is fel-

tételeznie kell, hogy lehetetlen töréspont nélküli filozófiát kidolgozni, sőt, azt is gondolnia kell, hogy ez utóbbi miatt szükségszerű a disszenzus. Természetesen nem kizárt, hogy Tőzsér egészen más filozófiáfelfogás talaján jutott e belátásokra, s azt majd e cikkre írandó válaszában bemutatja.

A disszenzus tartós létével és szükségszerűségével tehát teljesen egyetértek Tőzsérrel, a végkövetkeztetésével kapcsolatban azonban kételyeim vannak. Kijelentését, mely szerint „a filozófia nem alkalmas (nem megbízható) módja a megismerésnek”, csak erős korlátok között tartom elfogadhatónak. Továbbra is a kulcskérdés, hogy a filozófiát rejtvényfejtésnek fogjuk-e föl. Ha a filozófia rejtvényfejtés, akkor Tőzsérnek a végkövetkeztetését illetően igaza van: a normáltudományként felfogott filozófia nem képes problémákat megoldani, vagyis képtelen arra, ami a deklarált célja, más szóval értelmetlen tevékenység.⁴

Már az eredeti vitánk egyik legfontosabb kérdése is az volt, hogy értelmes és előrevivő-e az a gyakorlat, amit a szerzőpáros így írt le: az analitikus filozófia „világosan körülhatárol egy filozófiai problémát, számba veszi a lehetséges megoldási javaslatokat, és tanulmánya nagyobb részében a saját megoldási javaslata mellett hoz fel logikai természetű érveket” (Eszes–Tőzsér 2005. 66).⁵ Most Tőzsér elismeri, hogy soha nem fognak filozófusok úgy megoldani problémákat, ahogy az a normál tudomány természetes helyszínein, a természettudományos kutatások területén naponta történik. Úgy vélem, hogy ebből neki is le kellett volna vonni a következtetést: nincs értelme különálló problémák vizsgálataként művelni a filozófiát, hiszen a legfőbb cél, a problémák konkluzív megoldása teljességgel lehetetlen. Ez a vállalkozás arra jó, hogy a filozófia beolvadjon a jelenlegi egyetemi-kutatási finanszírozási és legitimációs rendszerbe, de eközben e gyakorlat a filozófiát elidegeníti a legfontosabb céljaitól.

De le kell-e mondanunk arról, hogy a filozófiát megismerési vállalkozásként fogjuk föl, amely az igazság feltárására törekszik? Úgy vélem, hogy egyértelmű nemmel válaszolhatunk e kérdésre, ám a válasz kifejtéséhez vissza kell térnem az egész gondolatmenet előfeltevéséül szolgáló filozófiáfelfogáshoz. Ebben a vitacikkben természetesen csak jelezni tudom az alternatíva körvonalait.

Ha a filozófiát az egész fogalmi megragadására irányuló vállalkozásként fogjuk föl, ahol az emberi praxis előfeltételeiről, illetve magának a filozófiának a helyéről is összefüggő koncepció kerül kifejtésre, akkor már látszik, hogy egy

⁴ Emiatt Tőzsér javaslata heves ellenállásra számíthat az analitikus filozófia berkein belül.

⁵ Ez a leírás, mint próbáltam kifejteni, a normál tudományos rejtvényfejtés pontos meghatározása. Kuhn így ír a normáltudományos rejtvényfejtésről: a tudóst „az a meggyőződés hajtja, hogy ha elég ügyes, sikerül megoldania egy rejtvényt, amelyet még senki sem oldott meg, vagy senki sem oldott meg olyan jól, mint ő” (Kuhn 1984. 63). A rejtvényfejtés előfeltétele, hogy a tudós „beszűkítse látókörét”, s a „természet egy bizonyos részét olyan részletesen és mélyen vizsgálják, ami másképp elképzelhetetlen volna” (Kuhn 1984. 46). Az analitikus filozófia esetében persze nem a természetről, hanem a filozófia tárgyairól, problémáiról van szó.

ilyen vállalkozás episztemikus karakterét és „igazságát” sokkal komplexebb igazságfogalommal tudjuk csak megfelelően leírni, mint ami egy kijelentésre vonatkoztatottan megfelelőnek tűnik. Egy kijelentés igazságértékét a feltételek és fogalmak pontos meghatározásával, az igazolás módjának rögzítésével nagyon precízen meg lehet határozni. Egy filozófiai mű, gondolati építmény esetében azonban az igazság és nem igazság kérdése sokkal összetettebb. A filozófiatörténetből ismert, rendkívüli módon komprimált és tagolt gondolati építmények, mint például *A tiszta ész kritikája*, *Az európai tudományok válsága* vagy éppen *Az állam* ugyanis véleményem szerint nem tekinthetők lineáris módon bejárható képződményeknek.⁶ E különleges, nem lineáris értelemterek csak mint egészek működnek filozófiaként. „Igazságuk” azon múlik, hogy milyen mélységben ragadják meg az ember helyzetét a kozmoszban, a társadalomban, a történelemben stb. Éppen ezért a filozófiák ugyan megismerési vállalkozások, igazságuk azonban a komplexitásukban is rejlik, akkor lehetnek igazak, ha maguk is tartalmazták az ember paradox helyzetét a világban.

E komplexumok „igazsága” a bejárt utak gazdagságával, következetességével, az alkalmazott módszertan szigorúságával, az érvelések élességével, a belátások pontosságával nő. Persze minden filozófiai építmény tartalmaz kisebb mellélövéseket, tévedéseket, a lényeg azonban az, hogy minél „igazabb” egy filozófiai mű, annál kérlelhetetlenebbül mutatkoznak meg azok a szükségyszerű törések, melyek ellentmondásokban, tematikus egyenetlenségekben, előfeltevések váltásában jelentkeznek. Ezek a törések a mű igazságához tartoznak, a szigor és a kudarc korrelatív módon tartozik össze. Egy filozófiai mű igazsága ezért teljesen más természetű, mint egy verifikálható kijelentés igazsága.⁷

A törések révén a filozófiák az emberi végesség lenyomatai is, tükrözik azt az esetleges történeti perspektívát, esetleges műveltségi háttérrel, egzisztenciális struktúrát, melyek a létrehozójukat jellemzik.⁸ A filozófiák jelentősége persze többek között azon múlik, hogy e végességek mennyire jelenítik meg az emberi létezés, illetve a kor nagy feszültségeit. A jelentős filozófiai műben nemzedékek

⁶ Emiatt az is elképzelhetetlen, hogy a filozófiatörténészek megegyezésre jussanak, hogy „mit állított Arisztotelész, Descartes vagy Kant”. Ha egy filozófiai műről konszenzus jön létre, hogy mi az értelme, akkor az valószínűleg nem is igazi filozófiai mű, csak hasonlít rá.

⁷ Teljes tévedés azt hinni, hogy elkülönülten érdemes érvelni olyan típusú kijelentések mellett vagy ellen, mint „a fizikai tárgyak univerzálék nyalábjai”, vagy „kizárólag partikuláris entitások léteznek” stb. Ha valaki filozófiát alkot, akkor e kérdésekre sok más mellett is választ kell adnia. E filozófia igazságáról lehet beszélni, de egy ilyen kiragadott állítás igazságáról vagy hamisságáról nincs értelme.

⁸ Nietzsche a *Túl jön és rosszon* című írásában a következőket írja: „Fokozatosan kiderült számomra, mi is volt eddig minden nagy filozófia: nem más, mint szerzőjének önvallomása, s egyfajta akaratlan és észrevétlen mémoires [...]” (Nietzsche 1999. 19, magyarul: 13).

ismernek magukra, e művek nemzedékek számára jelentenek vonatkozási pontokat, átlátható értelem-összefüggéseket. Ennek következtében egy-egy filozófiai (élet)mű rendkívüli hatást képes kifejteni. A nyugati történelem ismerője nem mondhatja azt, hogy Platón, Arisztotelész, Descartes vagy éppen Nietzsche nélkül ugyanúgy alakult volna a történelmünk, mint ahogy velük alakult – e filozófusok és sok más filozófus „igazságai” beidegződéseinkké, önértelmezésünk részévé váltak.

Összegezve mondandómat: Tózsér tanulmányában az analitikus filozófia rejtvényfejtő gyakorlatához való ambivalens viszony fejeződik ki. Tózsér kiváló látéleletet nyújt az úgynevezett filozófiai problémák megoldására való törekvés hiábavalóságáról. Remek példák felvonultatásával érzékelteti, hogy mennyire sikertelennek bizonyult az a projektum, mely az elkülönített „klasszikus” filozófiai problémák megoldását tűzte ki célul. A szerző azonban nem szakadt el az analitikus filozófia önképétől és emiatt nem sikerült azokat az előfeltevéseket tisztáznia a maga számára, melyek révén eljutott a szükségeszerű disszenzus belátásához. Ezek az előfeltevések azonban mégis működtek, s ennek révén Tózsér levonta a fontos következtetést, hogy a rejtvényfejtő filozófia episztemikusan értelmetlen vállalkozás. Az előfeltevések és a filozófiakép tisztázatlansága miatt azonban Tózsér a filozófia egészéről lemond mint értelmes megismerő projektumról. Ezt nagyon rosszul teszi, mert mind az emberiség önismeretében, mind pedig a világ megismerésében a filozófia mindig is út-törő szerepet játszott. Igaz, a filozófia sohasem abban jeleskedett, hogy problémákat oldott meg, vagy megbízható ismereteket szállított volna, hanem képes volt olyan rendkívül komplex, nem lineáris értelemtereket létrehozni, melyek vonatkozásában egy-egy kor értelmezni tudta a felmerülő kérdések, problémák sokaságát. A legnagyobb filozófiai művek mindmáig ilyen vonatkozási értelemterekként fungálnak. Ezeknek a filozófiai alkotásoknak az episztemológiai értékét tagadni akkor is botorság, ha minden bennük foglalt állítás más filozófusok által cáfoltnak tekinthető. Valódi ön- és világismerethez jut az, aki e filozófiai művekben elmélyül.

IRODALOM

- Faragó Szabó István 2007. És hova álljanak a belgák? Hozzászólás az analitikus-kontinentális vitához. *Magyar Filozófiai Szemle*, 51/1–2. 109–127.
- Faragó Szabó István 2009. The Analytic-Continental Debate. In *Filozofia*, 64/2. 107–113.
- Eszes Boldizsár – Tózsér János 2005. Mi az analitikus filozófia? *Kellék*, 27–28. 45–71.
- Eszes Boldizsár – Tózsér János 2007. Mi és mi *nem* az analitikus filozófia? *Magyar Filozófiai Szemle*, 51/1–2. 75–107.
- Kuhn, Thomas 1984. *A tudományos forradalmak szerkezete*. Ford. Bíró Dániel. Gondolat, Budapest.

- Nietzsche, Friedrich 1999. *Jenseits von Gut und Böse, Zur Genealogie der Moral*. München, de Gruyter. Magyarul: *Túl jón és rosszon*. Ford. Tatár György. Műszaki Kiadó, Budapest. 2000.
- Schwendtner Tibor 2006. Analitikus versus kontinentális filozófia. *Magyar Filozófiai Szemle*, 50/1–2. 1–15.
- Szummer Csaba 2006. „A fenomenológia váratlan felbukkanása az ezredforduló megismeréstudományában. *Magyar Filozófiai Szemle*, 55/2. 139–161.
- Ullmann Tamás 2006. Analitikus és kontinentális filozófia. *Magyar Filozófiai Szemle*, 50/3–4. 227–251.
- Varga Péter 2007. Analitikus filozófia és fenomenológia: a közös nem létező tárgy. *Magyar Filozófiai Szemle*, 51/1–2. 21–74.